

Tożsamość narodowa i etniczna w szkole – kontekst wykluczenia prawnego

Violetta Kopińska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Abstrakt. Szczególnym rodzajem ekskluzji społecznej jest wykluczenie prawne. Oznacza ono sytuację, w której jednostka lub grupa nie może uczestniczyć w ważnych obszarach życia społecznego ze względu na rozwiązania prawne w tym zakresie lub ich brak. Wykluczenie prawne może dotyczyć trzech płaszczyzn: płaszczyzny tworzenia, stosowania i realizowania prawa. Wszystkie te płaszczyzny są ze sobą ściśle powiązane. W ramach artykułu formułuję następujący problem badawczy: czy w przypadku prawa dziecka do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej mamy do czynienia z wykluczeniem prawnym, a jeżeli tak – to jaki ma ono charakter i czego konkretnie dotyczy? Na podstawie analizy polskich regulacji prawnych stwierdzam, że w przypadku realizacji przez dzieci prawa do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej i etnicznej mamy do czynienia z ekskluzją prawną o charakterze jawnym, której źródłem jest definicja legalna mniejszości narodowej i etnicznej. Sytuacja taka zasługuje na szczególną uwagę w obliczu deklarowanych przez państwo zasad i wartości, na których powinna wspierać się edukacja.

Słowa kluczowe: wykluczenie społeczne, wykluczenie prawne, tożsamość narodowa, tożsamość etniczna, prawa dzieci, edukacja

National and ethnic identity in school – the context of legal exclusion

Abstract. Legal exclusion is a special kind of social exclusion. This term refers to a situation in which an individual or a group cannot participate in important areas of social life due to existing legal regulations or lack of them. Legal exclusion may apply to three planes: the plane of creating, the plane of applying and the plane of implementing law. All these planes are closely related. In the paper, the following research problem is formulated: whether in the case of children's right to sustain a sense of national, ethnic and language identity we are dealing with legal exclusion, and if so – what is the nature of this kind of legal exclusion and what specifically does it concern? Based on the analysis of Polish legal regulations I claim that in the case of children's right to sustain a sense of national, ethnic identity we are dealing with legal exclusion which is explicit and the source of it is the Polish legal definition of national and ethnic minorities. This situation deserves special attention in the face of the principles and values declared by the State as the basis of education.

Key words: social exclusion, legal exclusion, national identity, ethnic identity, children's rights, education

Ustalenia definicyjne

216 |

Wykluczenie społeczne jest przeciwieństwem partycypacji społecznej rozumianej jako wynikająca z zasobów indywidualnych i zbiorowych umiejętność uczestnictwa w różnych obszarach życia społecznego, pozwalająca na samodzielne radzenie sobie z problemami i trudnymi sytuacjami życiowymi¹. Wykluczenie społeczne (inaczej: ekskluzja społeczna) oznacza zatem, że jednostka nie może brać udziału w różnego rodzaju działaniach istotnych dla funkcjonowania społecznego, przy czym nie jest ważne, czy faktycznie przejawia ona wolę takiego uczestnictwa. Wykluczenie społeczne jest zjawiskiem złożonym, stanowi splot różnego rodzaju czynników gospodarczych, politycznych, kulturowych i prawnych. Może też dotyczyć wszystkich lub wybranych obszarów życia człowieka. Skutki wykluczenia społecznego są bardzo poważne – tak dla jednostki, jak i dla społeczeństwa² – i doprowadzają w rezultacie całe grupy ludzi do dysfunkcyjności. Brak mechanizmów inkluzyjnych powoduje, że następne pokolenie dziedziczy wzory zachowania, które są wynikiem przystosowania do sytuacji wykluczenia społecznego³.

Szczególnym rodzajem ekskluzji społecznej jest wykluczenie prawne. Oznacza ono sytuację, w której jednostka lub grupa nie może uczestniczyć w ważnych obszarach życia społecznego ze względu na rozwiązania prawne w tym zakresie lub ich brak. Ekskluzja prawna może dotyczyć tylko takich uprawnień, które „traktowane są jako prawa naturalne, bądź zostały «włączone» do katalogu praw jednostki w okresie modernizmu”⁴. Wykluczenie prawne może dotyczyć trzech płaszczyzn: tworzenia, stosowania i realizowania prawa.

W pierwszym przypadku ekskluzja dotyczy prawa pozytywnego, rozumianego jako całość ogólnych norm postępowania ustanowionych lub uznanych przez państwo, regulujących zachowania doniosłe z punktu widzenia państwa, których przestrzeganie jest zagwarantowane przez

.....
¹ K. Faliszek: *Partycypacja i wykluczenia społeczne*, [w:] *Praca socjalna wobec nowych obszarów wykluczenia społecznego*, red. K. Wódcz, S. Pawlas-Czyż, Toruń: Wyd. Eduk. „Akapit”, 2008, s. 71.

² Zob. L. Dyczewski: *Grupy marginalne*, [w:] *Kultura grup mniejszościowych i marginalnych*, red. L. Dyczewski, Lublin: Wyd. KUL, 2006, s. 42-43.

³ K. Faliszek, dz. cyt., s. 72.

⁴ W. Staśkiewicz: *Wykluczenie prawne w procesie tworzenia prawa*, [w:] *Prawo i wykluczenie. Studium empiryczne*, red. A. Turska, Warszawa: C. H. Beck, 2010, s. 63.

państwo⁵. To oznacza, że ekskluzja prawna na tym poziomie będzie wynikiem świadomych lub nieświadomych działań lub zaniechań decydentów. Może mieć ona następującą postać:

- ekskluzji jawnej, czyli sytuacji, w której brak jest określonych uprawnień dla jednostek lub grup społecznych z jednoczesnym przyznaniem tych uprawnień innym jednostkom lub grupom⁶;
- ekskluzji ukrytej, w ramach której uprawnienia zostały co prawda przyznane wszystkim jednostkom lub grupom, ale nie wszyscy są w stanie z nich korzystać (z powodu np. utrudnień proceduralnych⁷, finansowych <koszty pomocy prawnej> i innych⁸);
- ekskluzji jako skutku ubocznego prowadzenia określonej polityki socjalnej, dysponującej takimi instrumentami prawnymi, których odpowiednie zastosowanie doprowadza do wniosku, że bardziej się „opłaca” być beneficjentem państwa niż podejmować jakąkolwiek aktywność.

Wykluczenie prawne w zakresie płaszczyzny stosowania prawa oznacza natomiast, że określone uprawnienia zostały przyznane wszystkim jednostkom lub grupom, ale de facto nie jest możliwe korzystanie z nich, ponieważ są one niwelowane w sposób zamierzony (bądź nie) przez podmioty stosujące prawo⁹. Taki stan rzeczy może wynikać na przykład z interpretacji prawnej¹⁰ albo być jednym ze skutków ubocznych zjawiska „eksplozji prawa”¹¹, które doprowadza do nadmiaru regulacji prawnych, w konsekwencji czego organy stwarzają jedynie pozory wykonywania i stosowania tych regulacji.

.....
⁵ J. Oniszczyk: *Prawo, jego tworzenie i systematyka. Wybrane zagadnienia*, Warszawa: WSHiP, 1999, s. 12–13.

⁶ Należy zwrócić uwagę, że nie we wszystkich sytuacjach różnicowania uprawnień i obowiązków mamy do czynienia z ekskluzją prawną, np. obowiązek szkolny dotyczy tylko osób w określonym wieku – por. uwagi na ten temat: A. Kojder: *Wykluczenie prawne jako fakt społeczny*, [w:] *Prawo i wykluczenie...*, dz. cyt., s. 28–29.

⁷ Istotną barierą jest również hiperprofesjonalizacja języka prawnego.

⁸ Podjęcie decyzji o możliwości dokonania formalności – w ramach określonej procedury – tylko za pomocą formularza wypełnianego i wysyłanego w formie elektronicznej za pośrednictwem Internetu jest w rezultacie wykluczeniem pewnej grupy ludzi z możliwości korzystania z tej procedury.

⁹ W. Staśkiewicz, dz. cyt., s. 65.

¹⁰ Tu należy zwrócić uwagę na konsekwencję stosowania jako jedynej wykładni literalnej.

¹¹ L.M. Friedman: *Republika wyboru. Prawo, autorytet, kultura*, przeł. W. Madej, Warszawa: Verba, 1993, s. 72, 209–210.

Ekskluzja prawna w ramach płaszczyzny realizowania prawa w dużej mierze wiąże się z jakością świadomości prawnej członków społeczeństwa. Chodzi tu o napięcie strukturalne między prawem pozytywnym a prawem intuicyjnym¹², czyli o to, jakie to prawo jest w odbiorze społecznym; jaka jest wiedza, ale także wyobrażenia i przekonania na temat prawa (i jak się one mają do prawa stanowionego), jakie są wypływające stąd oceny oraz stosunek do prawa. Wykluczenie prawne w tym zakresie wynika z prawa intuicyjnego, a nie prawa stanowionego.

Wszystkie wymienione wyżej płaszczyzny ekskluzji prawnej są ze sobą ściśle powiązane. Płaszczyzna realizowania prawa wydaje się tu najistotniejsza, ponieważ na tym właśnie poziomie ujawniają się konkretne przypadki wykluczenia prawnego, ale też diagnoza tej płaszczyzny jest najtrudniejsza. Wielokrotnie wykluczenie ujawniane w ramach tej płaszczyzny stanowi bowiem splot różnych procesów, których kwalifikacja w ramach zakresu tworzenia, stosowania bądź realizowania prawa nie jest ani możliwa, ani wskazana. Na przykład przekonanie o braku własnej skuteczności w realizacji określonych uprawnień, doprowadzające do bierności, może wynikać ze świadomości prawnej, ale jednocześnie owa świadomość prawna może być skutkiem określonych działań lub zaniechań ze strony organów stosujących prawo. Może też być efektem konkretnego stanu prawnego, być może nawet takiego, który już nie obowiązuje w tym momencie¹³. Może też być efektem długotrwałego funkcjonowania w określonym porządku normatywnym, co doprowadziło do wykształcenia się określonej kultury prawnej, nie podlegającej szybkim zmianom. Diagnoza charakteru ekskluzji prawnej ma zatem w tym przypadku charakter wielopoziomowy i nie powinna pomijać czynników społecznych. Najbardziej „dostępną” dla analizy jest płaszczyzna tworzenia prawa. To ona stanowić będzie punkt odniesienia w zakresie wybranego przez mnie zagadnienia.

W ramach niniejszego artykułu zamierzam odpowiedzieć na pytanie: czy w przypadku prawa dziecka do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej mamy do czynienia z wykluczeniem prawnym, a jeżeli tak – to jaki ma ono charakter i czego konkretnie dotyczy.

.....
¹² A. Kojder: *Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne*, Warszawa: Oficyna Naukowa, 1995, s. 252–253.

¹³ Brak stabilności prawa nie współgra – siłą rzeczy – z wysoką jakością świadomości prawnej.

Diagnoza

Zgodnie z preambułą do ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty¹⁴ „oświata w Rzeczypospolitej Polskiej stanowi wspólne dobro całego społeczeństwa; kieruje się zasadami zawartymi w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, a także wskazaniem zawartymi w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencji o Prawach Dziecka”. Preambuła wskazuje ponadto na podstawowe wartości i idee leżące u podstaw nauczania i wychowania, takie jak: uniwersalne zasady etyki, odpowiedzialność, miłość do ojczyzny, poszanowanie dla polskiego dziedzictwa kulturowego (przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata), a także solidarność, demokracja, tolerancja, sprawiedliwość i wolność, które wskazywane są jako podstawowe zasady życia społecznego – zarówno rodzinnego, jak i obywatelskiego.

Przywoływana w preambule ustawy o systemie oświaty Konwencja o Prawach Dziecka z dnia 20 listopada 1989 r.¹⁵, ratyfikowana przez Polskę 30 kwietnia 1991 r., w art. 30 zobowiązuje nasze państwo do zapewnienia dziecku należącemu do mniejszości etnicznej, językowej czy religijnej prawa do posiadania i korzystania z własnej kultury, do wyznawania i praktykowania swojej religii, do używania własnego języka. Jednocześnie art. 29 Konwencji o Prawach Dziecka wskazuje, że nauka dziecka ma być ukierunkowana m.in. na rozwijanie w dziecku szacunku dla jego tożsamości kulturowej, języka i wartości – zarówno tych charakterystycznych dla kraju, w którym mieszka, jak i kraju, z którego pochodzi.

W Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹⁶ w art. 32 ustanowiono natomiast dwie ogólne zasady dotyczące praw i wolności jednostki: zasadę równości i zakaz dyskryminacji. Obie zasady są ze sobą ściśle powiązane i, jak pisze Bożena Gronowska, „zakaz dyskryminacji traktowany wręcz bywa jako negatywna strona zasady równości praw”¹⁷. Na podstawie art. 32 ust. 1 oraz art. 33 Konstytucji RP stwierdzamy, że zasada równości praw obejmuje nie tylko równość praw

¹⁴ Tj. Dz.U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 z późn. zm.

¹⁵ Dz.U. z 1991 r. nr 120, poz. 526.

¹⁶ Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483.

¹⁷ B. Gronowska: *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, [w:] *Prawo konstytucyjne*, red. Z. Witkowski, Toruń: TNOiK, 1998, s. 88.

sensu stricto, ale także równość wobec prawa oraz równe traktowanie przez władze publiczne. Zakaz dyskryminacji (art. 32 ust. 2 Konstytucji RP) formułuje natomiast ogólną klauzulę antydyskryminacyjną bez wyciszczenia przykładów kryteriów niedopuszczalnej dyskryminacji¹⁸. Dodatkowo art. 35 Konstytucji RP wskazuje, że Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. Ponadto mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzygnięciu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej. Jak twierdzi Gronowska, jest to rozwiązanie bardzo umiarkowane w stosunku do standardów międzynarodowych w tym zakresie¹⁹. Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona w Strasburgu 1 lutego 1995 r.²⁰, ratyfikowana przez Polskę 10 listopada 2000 r., nie ogranicza się do przyznania mniejszościom praw związanych ze sferą edukacyjno-kulturalno-religijną. Ponieważ jednak akurat ta sfera jest punktem zainteresowania w niniejszym artykule, skupię się na innej kwestii. Wskazany akt prawny nie wiąże uprawnień przyznawanych mniejszościom z faktem posiadania obywatelstwa, ale w ramach deklaracji interpretacyjnej dołączonej przez Polskę w momencie jego ratyfikacji postanowiono, że:

Uwzględniając fakt, że Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych nie zawiera definicji mniejszości narodowej, Rzeczpospolita Polska oświadcza, że przez pojęcie to rozumie mniejszości narodowe zamieszkałe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, których członkowie są obywatelami polskimi²¹.

W ten sposób wykluczono uprawnienia osób należących do mniejszości narodowych, a nieposiadających obywatelstwa polskiego. Analogicznie, w stosunku do interesującego nas prawa do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej i etnicznej, oznacza to, że Polska ma obowiązek zapewnić realizację tego prawa tylko w stosunku do obywateli polskich.

.....
¹⁸ Tamże, s. 89.

¹⁹ Tamże, s. 90.

²⁰ Dz.U. z 2002 r. nr 22, poz. 209.

²¹ Deklaracja interpretacyjna, [w:] *Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona w Strasburgu 1 lutego 1995 r.*, Dz.U. z 2002 r. nr 22, poz. 209.

A zatem zidentyfikowany został pierwszy przejaw ekskluzji prawnej w zakresie prawa do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej i etnicznej – ekskluzji jawnej, która polega na tym, że zgodnie z zasadą równości, zakazem dyskryminacji oraz aktami prawa międzynarodowego wszystkie osoby należące do mniejszości narodowych i etnicznych mają prawo podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, religijnej, językowej i kulturowej, ale nasze państwo ma obowiązek zapewnić realizację tego prawa tylko w stosunku do obywateli polskich.

Powyższe rozwiązania konstytucyjne nie napawają optymizmem co do dalszych rozwiązań prawnych. Akty niższego rzędu, które będą przede mnie analizowane, muszą wszakże być zgodne z Konstytucją RP. Powróćmy zatem raz jeszcze do ustawy o systemie oświaty. Artykuł 2 pkt 2 tego aktu wskazuje na szkoły jako jeden z elementów systemu oświaty. Mogą one mieć charakter publiczny lub niepubliczny²², o czym przesądza charakter podmiotu zakładającego oraz procedura temu towarzysząca. Szkoły należą do tych podmiotów, które mają realizować wartości i idee zawarte w preambule.

Zgodnie z art. 13 ust.1 ustawy o systemie oświaty szkoła publiczna umożliwi uczniom podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury. Jednocześnie ust. 2 tegoż artykułu wskazuje możliwe do zastosowania w tym przypadku formy nauczania. Mogą to być osobne grupy, oddziały, szkoły albo grupy/oddziały/szkoły z dodatkową nauką języka oraz własnej historii i kultury lub też międzyszkolne zespoły nauczania. Artykuł 13 ust. 3 omawianego aktu prawnego zawiera również delegację ustawową dla ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania do wydania rozporządzenia określającego warunki i sposób wykonywania powyższych zadań, a w szczególności minimalną liczbę uczniów, dla których organizuje się poszczególne formy nauczania wskazane w ust. 2. Wyżej wymieniona delegacja stała się podstawą do wydania przez Ministra Edukacji Narodowej rozporządzenia z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących

.....
²² Art. 5 ustawy o systemie oświaty.

do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym²³.

Rozporządzenie to precyzuje, że realizacja wyżej wskazanego prawa następuje poprzez prowadzenie:

- nauki języka mniejszości narodowej, etnicznej, języka regionalnego;
- nauki własnej historii i kultury.

Oprócz tego możliwe są również fakultatywne formy, takie jak:

- nauka geografii państwa, z którego obszarem kulturowym utożsamia się mniejszość narodowa;
- zajęcia artystyczne i inne (§1).

Zajęcia służące podtrzymaniu poczucia tożsamości narodowej są organizowane przez dyrektora szkoły lub przedszkola na wniosek rodziców lub opiekunów prawnych (§2 ust. 2). Jeżeli wniosek taki zostanie złożony, jest to równoznaczne z zaliczeniem tych zajęć do obowiązkowych zajęć edukacyjnych ucznia – w przypadku nauki języka mniejszości lub języka regionalnego – lub do dodatkowych zajęć edukacyjnych ucznia – w przypadku nauki własnej historii i kultury (§2 ust. 4²⁴).

Rozporządzenie bardziej precyzyjnie w stosunku do ustawy o systemie oświaty określa formy prowadzenia poszczególnych zajęć²⁵, szczegółową ich organizację, w tym wymiar godzin tygodniowy i ogólny dla

²³ Dz.U. z 2007 r. nr 214, poz. 1579 z późn. zm. (dalej jako: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r.).

²⁴ Przepis ten obowiązuje od 1 września 2012 r. we wszystkich klasach rozpoczynających dany etap edukacyjny: I, IV szkoły podstawowej, I gimnazjum, I szkół ponadgimnazjalnych (zasadniczej szkoły zawodowej, liceum ogólnokształcącego, technikum) – §2 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 kwietnia 2012 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym, Dz.U. z 2012 r., poz. 393 (dalej jako: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 kwietnia 2012 r.).

²⁵ Należą tu: zajęcia prowadzone w języku mniejszości lub języku regionalnym (z wyłączeniem określonych części, takich jak: edukacja polonistyczna na I etapie edukacyjnym; język polski oraz część historii i społeczeństwa dotycząca historii Polski – na II etapie edukacyjnym; język polski, część historii dotycząca historii Polski oraz część geografii dotycząca geografii Polski), zajęcia prowadzone w dwóch językach – polskim i języku mniejszości lub regionalnym, będącym drugim językiem nauczania; dodatkowa nauka języka mniejszości lub regionalnego w ramach odrębnych zajęć, międzyszkolny zespół nauczania języka mniejszości lub regionalnego – §4 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r.

poszczególnych etapów edukacyjnych (§8a–8b²⁶). Liczba uczniów, którzy chcą korzystać z tego typu zajęć, decyduje o tym, czy zajęcia zostaną zorganizowane na poziomie danego oddziału, klasy, w grupie międzyoddziałowej czy międzyklasowej²⁷. Jeżeli natomiast zostanie zgłoszona zbyt mała liczba uczniów albo też pojawią się inne problemy organizacyjne, dyrektor przekazuje sprawę organowi prowadzącemu szkołę lub przedszkole, a ten zobowiązany jest zorganizować zespoły międzyszkolne (międzyprzedszkolne). Do organizacji zajęć na tym poziomie wystarczy już trzech uczniów²⁸.

Najistotniejsza, moim zdaniem, bariera wynika jednak z zakresu podmiotowego rozporządzenia, który określony został w §1, co znalazło również swój wyraz w tytule tego aktu prawnego. Wspominany art. 13 ustawy o systemie oświaty nie ogranicza obowiązku umożliwiania podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej do określonych grup ludności. Z wcześniejszej analizy wiemy jednak, że ograniczenie takie wprowadza Konstytucja RP. Wobec tego rozporządzenie wydane na podstawie delegacji zawartej w art. 13 ust. 3 ustawy o systemie oświaty odnosi się jedynie do mniejszości narodowych, etnicznych i językowych w rozumieniu ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym²⁹. Ustawa ta nie tylko zawiera legalną definicję mniejszości narodowej i etnicznej, ale także konstruuje katalog zamknięty tych mniejszości. Zgodnie z art. 2 ust. 1 tej ustawy mniejszością narodową jest grupa obywateli polskich, która:

- jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;
- w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją;
- dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;
- ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;

.....

²⁶ Przepis ten obowiązuje od 1 września 2012 r. we wszystkich klasach rozpoczynających dany etap edukacyjny: I, IV szkoły podstawowej, I gimnazjum, I szkół ponadgimnazjalnych: zasadniczej szkoły zawodowej, liceum ogólnokształcącego, technikum – §2 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 kwietnia 2012 r.

²⁷ §5–7 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r.

²⁸ §8 tegoż rozporządzenia.

²⁹ Dz.U. z 2005 r. nr 17, poz. 141 z późn. zm. (dalej jako: ustawa o mniejszościach).

- utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie;
- jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat.

Warunki te muszą być spełnione łącznie, co oznacza, że grupy narodowościowe spełniające wszystkie te warunki z wyjątkiem ostatniego nie mają szansy na to, by zostać uznane za mniejszości narodowe. Katalog mniejszości narodowych w naszym kraju obejmuje mniejszość: białoruską, czeską, litewską, niemiecką, ormiańską, rosyjską, słowacką, ukraińską i żydowską³⁰.

Definicja mniejszości etnicznej jest podobna do tej skonstruowanej dla mniejszości narodowych. W odróżnieniu od mniejszości narodowej mniejszość etniczna, zgodnie z art. 2 ust.3 pkt 6 omawianej ustawy, nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie, ale ma przy tym świadomość własnej historycznej wspólnoty etnicznej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę (art. 2 ust. 3 pkt 4 ustawy o mniejszościach). Mniejszości etniczne objęte katalogiem ustawowym to mniejszość: karaimska, łemkowska, romska i tatarska³¹.

Takie unormowanie oznacza w rezultacie, że istnieją całe grupy ludności w naszym kraju, które posiadając nawet obywatelstwo polskie, nie mogą skorzystać z rozwiązań zawartych we wskazanym wyżej rozporządzeniu.

Należy zwrócić uwagę, że Tab. 1 przedstawia liczbę osób, które deklarowały daną narodowość w ramach Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r., co oznacza ich poczucie przynależności do wskazanej narodowości. Można przypuszczać, że są to osoby, które mając świadomość własnej wspólnoty, potencjalnie mogą chcieć dążyć do zachowania swojego języka i kultury. Dzieci wszystkich cudzoziemców przebywających na terenie Polski są objęte obowiązkiem szkolnym i obowiązkiem rocznego przygotowania przed szkołą oraz obowiązkiem nauki, niezależnie od ich statusu prawnego i podstawy pobytu w Polsce³². Jeżeli nie znają języka polskiego

³⁰ Art. 2 ust. 2 ustawy o mniejszościach.

³¹ Art. 2 ust. 4 tejże ustawy.

³² Zob. art. 14 ust. 3, art. 15 ustawy z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty, Dz.U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 z późn. zm., §2 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 kwietnia 2010 r. w sprawie przyjmowania osób niebędących obywatelami polskimi do publicznych przedszkoli, szkół, zakładów kształcenia nauczycieli i placówek oraz organizacji dodatkowej nauki języka polskiego, dodatkowych zajęć wyrównawczych oraz nauki języka

Tab. 1. Ludność według deklaracji narodowościowej oraz posiadania obywatelstwa polskiego w 2002 r. – wybrane narodowości³³, które nie mieszczą się w katalogu mniejszości narodowych i etnicznych

Deklarowana narodowość	Ogółem	Posiadający obywatelstwo polskie	Nieposiadający obywatelstwa polskiego	Z niustalonym obywatelstwem
Ogółem	38 230 080	37 529 751	40 661	659 668
Polska	36 983 720	36 895 241	13 150	75 329
Niepolska	471 475	444 590	25 673	1 212
wietnamska	1 808	436	1 358	14
francuska	1 633	1 048	577	8
amerykańska	1 541	992	546	3
grecka	1 404	786	612	6
włoska	1 367	835	528	4
bułgarska	1 112	404	705	3
angielska	800	350	448	2
węgierska	579	228	351	-
niderlandzka	540	243	296	1
kanadyjska	513	398	114	1
arabska	459	255	202	2
serbska	442	178	264	-
austriacka	346	217	128	1
chorwacka	336	135	198	3
rumuńska	328	148	171	9
syryjska	312	160	151	1
macedońska	286	187	96	3
algierska	273	101	172	-
szwedzka	258	123	135	-
belgijska	245	121	124	-
hiszpańska	242	117	124	1
palestyńska	229	146	79	4
australijaska	224	168	56	-
łotewska	151	104	46	1

Źródło: Baza Demografia GUS³⁴

.....
i kultury kraju pochodzenia, Dz.U. z 2010 r.nr 57, poz. 361 (dalej jako: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 kwietnia 2010 r.).

³³ Wybrano tylko te narodowości, w ramach których liczba obywateli polskich przewyższa 100 osób.

³⁴ <<http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/NSP2002.aspx>>, (data dostępu: 30.12.2012).

(albo nie znają go dostatecznie dobrze) mają prawo do dodatkowej, bezpłatnej nauki języka polskiego, za zorganizowanie której odpowiedzialna jest gmina właściwa ze względu na miejsce zamieszkania³⁵. Ponadto akredytowane w Polsce placówki dyplomatyczne lub konsularne kraju pochodzenia cudzoziemców albo stowarzyszenia kulturalno-oświatowe reprezentujące daną narodowość mogą, w porozumieniu z dyrektorem szkoły, zorganizować w szkole dla danej grupy cudzoziemców naukę języka i kultury kraju pochodzenia, ale dotyczy to tylko szkół objętych obowiązkiem szkolnym i liczba uczniów zgłoszonych musi wynosić co najmniej 7³⁶.

Nie zmienia to jednak faktu, że polskie szkoły publiczne nie mają obowiązku zapewnić wszystkim dzieciom cudzoziemców realizacji prawa do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej i etnicznej, co więcej – nie mają one także takiego obowiązku w stosunku do wszystkich cudzoziemców posiadających obywatelstwo polskie, niezależnie od liczby osób, które zgłaszałyby taką wolę. Warto przy tym zauważyć, że liczebność grup cudzoziemców, którzy, zgodnie z prawem, nie są zaliczani do mniejszości narodowych lub etnicznych niejednokrotnie znacznie przewyższa liczebność grup, które mieszczą się w ustawowym katalogu mniejszości (Tab. 2). Z drugiej strony nie wszystkie uznane prawnie mniejszości w naszym kraju korzystają z przyznanych im uprawnień. Dane Systemu Informacji Oświatowej na dzień 30 września 2011 r. nie odnotowują uczniów uczęszczających np. na zajęcia z języka rosyjskiego lub czeskiego jako języka mniejszości³⁷.

Wszystko to potwierdza diagnozę, że w przypadku realizacji przez dzieci prawa do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej i etnicznej mamy do czynienia z ekskluzją prawną o charakterze jawnym, której źródłem jest definicja legalna mniejszości narodowej i etnicznej. W definicji tej można zidentyfikować następujące elementy wykluczające:

- obywatelstwo polskie jako warunek *sine qua non* zaliczenia do mniejszości narodowej lub etnicznej, co wyklucza prawnie osoby

³⁵ Raport dotyczący krajowych form udzielania cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oprac. Krajowy Punkt Kontaktowy Europejskiej Sieci Migracyjnej, Warszawa, 2010, s. 50, <http://www.emn.gov.pl/portal/esm/829/8759/Krajowe_formy_udzielania_cudzoziemcom_ochrony.html>, (data dostępu: 30.12.2012).

³⁶ §8 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 kwietnia 2010 r.

³⁷ *Języki mniejszości narodowych - wg stanu na 30 września 2011*, <<http://www.cie.men.gov.pl/index.php/dane-statystyczne/140.html>>, (data dostępu: 30.12.2012).

spełniające wszystkie inne warunki, ale nieposiadające obywatelstwa polskiego;

- zamieszkiwanie przez przodków obecnego terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat, czego efektem jest zamknięty katalog mniejszości narodowych i etnicznych, wykluczający osoby krócej przebywające na terytorium naszego kraju, nawet w sytuacji, gdy ich liczba jest znaczna (w wielu przypadkach przewyższająca grupy ludności mieszczone się w prawnym katalogu mniejszości) i chociażby posiadali obywatelstwo polskie – ten przykład ekskluzji prawnej to również wyraz dysfunkcyjności prawa, które nie uwzględnia dynamiki struktury demograficznej ludności w Polsce.

Tab. 2. Ludność według deklaracji narodowościowej oraz posiadania obywatelstwa polskiego w 2002 r. – tylko narodowości, które mieszczone się w katalogu mniejszości narodowych i etnicznych

Deklarowana narodowość	Ogółem	Posiadający obywatelstwo polskie	Nieposiadający obywatelstwa polskiego	Z nieustalonym obywatelstwem
Ogółem	38 230 080	37 529 751	40 661	659 668
Polska	36 983 720	36 895 241	13 150	75 329
Niepolska	471 475	444 590	25 673	1 212
niemiecka	152 897	147 094	5 429	374
białoruska	48 737	47 640	965	132
ukraińska	30 957	27 172	3 749	36
romska	12 855	12 731	14	110
rosyjska	6 103	3 244	2 843	16
łemkowska	5 863	5 850	5	8
litewska	5 846	5 639	175	32
słowacka	2 001	1 710	291	-
żydowska	1 133	1 055	73	5
ormiańska	1 082	262	816	4
czeska	831	386	442	3
tatarska	495	447	47	1
karaimska	45	43	2	-

Źródło: Baza Demografia GUS³⁸

³⁸ <<http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/NSP2002.aspx>>, (data dostępu: 30.12.2012).

Elementem łagodzącym ową ekskluzję jest uprawnienie zagranicznej placówki konsularnej, dyplomatycznej lub stowarzyszenia kulturalno-oświatowego danej narodowości do organizacji nauki języka i kultury kraju pochodzenia cudzoziemców, ale pominąwszy nawet fakt, że nie jest to obowiązkiem naszego kraju i zależy od inicjatywy wyżej wskazanych podmiotów, warunki organizacji tych zajęć nie są takie same.

Ekskluzja prawna o charakterze jawnym to nie jedyny problem realizacji przez dzieci prawa do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej. Omawiane już Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. zawiera także, moim zdaniem, bariery, które mają charakter ekskluzji prawnej ukrytej. Należy jednak pamiętać, że ten rodzaj ekskluzji dotyczy tylko tej grupy ludności, która została objęta zakresem podmiotowym omawianego aktu prawnego, a zatem grupy, która nie została wykluczona przez definicję legalną mniejszości narodowej i etnicznej. Chodzi zatem o identyfikację takich przepisów prawnych, które faktycznie mogą wykluczać określone grupy ludności, mimo literalnie przyznanych im praw. Warto dodać, że diagnoza stanu faktycznego w tym przypadku jest trudniejsza, bo oznacza często niemożność oddzielenia płaszczyzny tworzenia prawa od jego stosowania i/lub realizowania.

Pierwszą z barier, która może utrudniać korzystanie z uprawnień uregulowanych omawianym rozporządzeniem jest obowiązek prowadzenia nauczania na podstawie podręczników dopuszczonych do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania (§9)³⁹. Zgodnie z danymi Ministerstwa Edukacji Narodowej w odniesieniu do nowej podstawy programowej obecnie tylko dwie mniejszości narodowe mają takie podręczniki: litewska i ukraińska⁴⁰, przy czym ta pierwsza

³⁹ Należy dodać, że ust. 5 art. 13 ustawy o systemie oświaty wskazuje możliwość dofinansowania takich podręczników z budżetu państwa, natomiast w ust.6 zawarta jest deklaracja co do podejmowania działań przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania w celu zapewnienia dostępu do tych podręczników.

⁴⁰ Oprócz tego istnieją także podręczniki dla społeczności kaszubskiej, posługującej się językiem kaszubskim, który zgodnie z art. 19 ustawy o mniejszościach jest jedynym prawnie uznanym językiem regionalnym – zob. *Wykaz podręczników dopuszczonych do użytku szkolnego, przeznaczonych do kształcenia ogólnego dla mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym uwzględniających nową podstawę programową wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, <http://www.men.gov.pl/podreczniki/dopuszczone_lista2.php>, (data dostępu: 30.12.2012).

dysponuje podręcznikami do wszystkich etapów edukacyjnych⁴¹, a druga – tylko do pierwszego.

Problemem może być również dostęp do informacji. Należy bowiem pamiętać, że realizacja uprawnień dotycząca podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej jest zależna od złożenia wniosku w tej sprawie do dyrektora szkoły. Rodzice muszą zatem wiedzieć, że mają takie uprawnienie.

Warto jednak zauważyć, że w przypadku stosunkowo dużej w naszym kraju mniejszości romskiej, rozporządzenie dysponuje dodatkowymi regulacjami, których zadaniem jest poprawienie sytuacji tej społeczności. W §11 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. czytamy, że przedszkola i szkoły mają podejmować, w razie potrzeby, dodatkowe działania mające na celu podtrzymywanie i rozwijanie poczucia tożsamości etnicznej dzieci i młodzieży pochodzenia romskiego oraz wspomagające edukację tych dzieci i młodzieży (w szczególności – zajęcia wyrównawcze). Ponadto, zgodnie z tym przepisem, w przedszkolu i szkole można zatrudnić w charakterze pomocy nauczyciela asystenta edukacji romskiej. Asystent edukacji romskiej udziela dzieciom i młodzieży pochodzenia romskiego pomocy w kontaktach ze środowiskiem przedszkolnym lub szkolnym, a także współdziała z ich rodzicami oraz z przedszkolem lub szkołą.

To z pewnością dobre rozwiązanie, ale napotyka na różne bariery, np. finansowe. Mimo realizacji Programu na Rzecz Społeczności Romskiej w Polsce, na który w roku 2011 przeznaczono 10 mln złotych (z rezerwy celowej oraz środków Ministra Edukacji Narodowej i Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji) liczba asystentów edukacji romskiej nie jest duża. W całym kraju w roku szkolnym 2010/2011 zatrudniono ich 89, podczas gdy obowiązkiem szkolnym objętych było 3528 uczniów i uczennic (należących do mniejszości romskiej), z czego obowiązek realizowało 2985 z nich. To oznacza, że średnio jeden asystent przypada na 40 uczniów objętych obowiązkiem szkolnym lub 34 takich, którzy go faktycznie realizują. Prawda jednak jest taka, że rozkład ten nie jest równomierny. Na przykład w województwie wielkopolskim w roku szkolnym 2010/2011 nie

.....
⁴¹ Jeśli chodzi o IV etap edukacyjny – w powyższym wykazie figuruje jeden podręcznik przeznaczony dla szkoły ponadgimnazjalnej, której ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego.

był zatrudniony ani jeden asystent edukacji romskiej, podczas gdy liczba dzieci objętych obowiązkiem / realizujących obowiązek szkolny wynosiła odpowiednio 190/123. W województwie lubelskim natomiast jeden asystent przypadał na 58 uczniów realizujących obowiązek szkolny⁴².

Należy podkreślić, że w przypadku społeczności romskiej problemy nie mają jedynie charakteru organizacyjno-finansowego. Badania przeprowadzone przez Halinę Grzymałę-Moszczyńską i innych wskazują, że brak asystentów edukacji romskiej w szkołach ma także źródła społeczne.

Zdaniem dyrektorów i dyrektorek tych szkół nie można było znaleźć osób, które byłyby skłonne podjąć się tej funkcji. Zdaniem innych członków grona pedagogicznego, zdarzało się, że nie przedłużano umów z osobami, które „wyprowadzały” dzieci romskie ze szkół specjalnych do szkół masowych lub które popadały w konflikty z dyrektorką szkoły⁴³.

Innym przykładem praktyki marginalizującej społecznie Romów jest umieszczanie dzieci romskich w szkołach specjalnych⁴⁴. Jak pisze Tadeusz Paleczny,

praktyka ta wbrew oczekiwaniom i intencjom polskiej większości prowadzi do przeciwnych, negatywnych skutków: pogłębia poczucie społecznego i kulturowego upośledzenia, powoduje wzrost poczucia dystansu i obcości, skłania członków obu grup – romskich rodziców i ich dzieci oraz nauczycieli, polskich dzieci i ich rodziców – do powielania i podtrzymywania modelu separacyjnego. [...] Separowanie dzieci romskich w specjalnych szkołach jest rodzajem marginalizacji, wyrastającej na gruncie nie tylko ich izolacji ze środowiska szkolnego, lecz także innego usytuowania w przestrzeni społecznej i kulturowej, z pomniejszonymi, o ile nie odebrnymi szansami na awans strukturalny⁴⁵.

.....
⁴² *Sprawozdanie z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w 2011 roku*, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2012, <http://www.msw.gov.pl/portal/pl/566/9139/Sprawozdanie_z_realizacji_Programu_na_rzecz_spolecznosci_romskiej_w_Polsce_za_ro.html>, (data dostępu: 30.12.2012).

⁴³ H. Grzymała-Moszczyńska, K. Barzykowski, D. Dzida, J. Grzymała-Moszczyńska, M. Kosno: *Raport końcowy z projektu badawczego*, [w:] *Raport końcowy z projektu badawczego. Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do szkół podstawowych specjalnych i masowych – konteksty społeczne*, red. M. Kołaczek, J. Talewicz-Kwiatkowska, Oświęcim: Stowarzyszenie Romów w Polsce, 2011, s. 75, <www.stowarzyszenie.romowie.net/tl_files/pliki/raport_caA%E2%80%9Aosc_poprawki_2.pdf>, (data dostępu: 30.12.2012).

⁴⁴ Zob. tamże.

⁴⁵ T. Paleczny: *Społeczno-kulturowe podłoże wykluczenia: przypadek dzieci romskich w szkołach specjalnych w Polsce – kilka ogólnych refleksji*, [w:] *Raport końcowy z projektu badawczego...*, dz. cyt., s. 13.

Barierę uniemożliwiającą właściwą realizację prawa dzieci do podtrzymywania tożsamości narodowej, etnicznej i językowej nie dotychczas rzecz jasna tylko społeczności romskiej. Chociażby na podstawie wniosków Kuratorium Oświaty w Opolu dotyczących nauczania języka mniejszości narodowej w województwie opolskim można zauważyć, że problemy mają szerszy zasięg podmiotowy. Barię może być również odpowiednie przygotowanie kadry. Zbyt mała grupa nauczycieli języka niemieckiego posiada przygotowanie metodyczne do realizacji podstawy programowej z języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowej, a nauka tego języka mniejszości odbywa się w większości wypadków według metodyki i dydaktyki języka obcego. Uczniowie nie znają języka niemieckiego na etapie edukacji przedszkolnej i nauczania początkowego⁴⁶. Być może to jest jedną z przyczyn ogromnego spadku liczby uczniów korzystających z nauki języka mniejszości na poszczególnych etapach edukacyjnych⁴⁷.

Podsumowanie

Tożsamość narodowa to sposób, w jaki członkowie danego narodu wyróżniają samych siebie i w jaki różnią się od członków innych narodów. Termin ten bywa również używany do określenia emocjonalnego przywiązania i poczucia przynależności o charakterze pół-sakralnym⁴⁸. Etniczność natomiast zasadza się na świadomości zbiorowej, generowanej przez „sposoby życia”⁴⁹. Są to elementy integralne tożsamości jednostki, ale również takie, które pozwalają na dzielenie ludzi na „swoich” i „obcych”.

.....
⁴⁶ *Nauczanie języka mniejszości narodowej w województwie opolskim*, Opole 12 kwietnia 2012 r., <mac.gov.pl/wp-content/uploads/2011/12/Prezentacja-Kuratorium-0%C5%9Bwiaty-w-Opolu-Nauczanie-j%C4%99zyka-mniejszo%C5%9Bci-narodowej-w-woj-opolskim-Opole-12-kwietnia-2012-r-.pptx>, (data dostępu: 30.12.2012).

⁴⁷ Na etapie szkoły podstawowej z nauki takiej w województwie opolskim korzysta 17106 uczniów i uczennic, co stanowi 33,4% ogólnej ich liczby; w gimnazjum liczba ta spada do 3987 uczniów i uczennic, co stanowi już tylko 13% ogółu dzieci uczących się na III etapie edukacyjnym; na poziomie liceum ogólnokształcącego, technikum i zasadniczej szkoły zawodowej z nauki języka mniejszości korzysta już tylko 126 osób, co stanowi zaledwie 0,4% ogółu młodzieży uczęszczającej do tych szkół – tamże.

⁴⁸ J.Rex: *National Identity in the Democratic Multi-Cultural State*, „Sociological Research Online” 1996, nr 1(2), <<http://www.socresonline.org.uk/1/2/1.html>>, (data dostępu: 30.12.2012).

⁴⁹ Tamże.

W obliczu diasporyzacji Europy⁵⁰ coraz częściej mierzymy się z tym problemem. Współcześni imigranci opuszczają swoje narody nie tylko z powodu jakichś traumatycznych wydarzeń, które ich do tego zmuszają, i z założeniem, że powrócą do „domu”, gdy tylko sytuacja ulegnie zmianie. Współczesne ruchy migracyjne są często podbudowane czynnikami ekonomicznymi. Imigranci nie zabiegają o to, by powrócić do własnych krajów. Żyją, mieszkają, pracują, wychowują dzieci w krajach, do których przybyli. Niektórzy całkowicie się asymilują w kraju osiedlenia, inni natomiast utrzymują więzi z rodzinami i społecznościami w krajach, z których pochodzą, tworzą stowarzyszenia, wspierane przez organizacje polityczne i religijne⁵¹, mają poczucie własnej odrębności.

W kontekście takich sytuacji państwa stosują różne polityki postępowania wobec „obcych”. Jak pisze Zygmunt Bauman, w przeszłości istniały dwie uzupełniające się strategie postępowania z „obcymi”: antropofagiczna, polegająca na pożeraniu „obcych” (dosłownie lub w przenośni), asymilacji, „[...] czynienia jednakim, tego, co różnym zastano”⁵² lub antropoemiczna, polegająca na „wymiotowaniu” obcych, odrzucaniu i wykluczaniu, wyganianiu poza granice obszaru objętego ładem, izolowaniu, tworzeniu gett⁵³. John Rex wskazuje natomiast dodatkowo jeszcze jedną alternatywną „drogę” polityki postępowania z imigrantami: dążenie do integracji ich ze społeczeństwem, pojmowanym jako „wielokulturowe”⁵⁴. Alternatywa ta jest promowana przez wiele państw, choć, jak pisze Rex, „bardzo często [...] retoryka egalitarnej wielokulturowości ukrywa istnienie wielokulturowości opartej na nierówności”⁵⁵. Tymczasem, warto pamiętać, że „lepkosć obcych i polityka separacji i wykluczania wyrastają z tego samego pnia – z logiki polaryzacji, restauracji podziału na «dwa narody» [...]”⁵⁶, zaś polaryzacja „[...] hamuje proces indywidualizacji tych, co się w «drugim narodzie» znaleźli: odmówiono im środków samodzielnego budowania tożsamości, a tym samym pełnokrwistego obywatelstwa. To nie tylko i nie tyle dochody

⁵⁰ Por. wypowiedź Z. Baumana w rozmowie w „Klubie Trójki”, 8 września 2011 r., <www.polskieradio.pl>, (data dostępu: 30.12.2012).

⁵¹ Tamże.

⁵² Tenże: *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa: Sic!, 2000, s. 37–38.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Trzy pozostałe alternatywne strategie polityki postępowania z imigrantami wpisują się, w moim przekonaniu, w te wskazane przez Z. Baumana. Por. J. Rex, dz. cyt.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Z. Bauman: *Ponowoczesność jako źródło...*, dz. cyt., s. 67.

i stopień zamożności, warunki bytowe [...] ulegają polaryzacji – ale także [...] prawo do indywidualności i praktyczne szanse wybicia się na indywidualność. A jak długo te prawa i szanse podlegają polaryzacji, mało nadziei na to, by obcy pozbyć się mieli swej odrażającej lepkości”⁵⁷.

Sam lęk przed „obcymi” ma właściwości samopogłębiające się. Bauman za Richardem Sennettem wskazuje, że jedynym lekarstwem na „obcość” jest nieformalna, otwarta kooperacja⁵⁸. Jeżeli połączymy to z rozumieniem edukacji jako jednego z praw człowieka oraz równością uprawnień jako demokratyczną zasadą edukacji⁵⁹, co oznacza edukację wrażliwą na różnorodność, to otrzymujemy uzasadnienie dla zapewnienia realizacji prawa dziecka do podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej. Należy zwrócić uwagę, że sposób realizacji tego prawa nie powinien być uzależniony od tego, czy mamy tu do czynienia z dziećmi mniejszości narodowych, etnicznych, językowych zamieszkujących na naszych terenach od „zawsze”, czy też takich, które pojawiły się tu w związku z procesami globalizacyjnymi. Dostrzegam rzecz jasna różnicę pomiędzy jednymi a drugimi. Ci pierwsi są niejako „u siebie”, zamieszkując tu „[...] od wieków i niekiedy lokalnie bywając większościami”⁶⁰. Jak pisze Jerzy Nikitorowicz:

Zmieniały się państwa, władze i ich nazwy, a ludzie trwali niewzruszenie mówiąc kilkoma językami, uczęszczając do innych świątyń, utrzymując własne dziedzictwo kulturowe i kultywując swoje tradycje. Są to więc mniejszości stałe i trwale osadzone, będąc na tych ziemiach obywatelami z urodzenia⁶¹.

Obecność tych drugich natomiast wpisuje się w krajobraz współczesnego świata i nie należy się spodziewać, że zjawisko takie ma charakter

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Nieformalność oznacza tu brak z góry powziętych reguł rozmowy, powstają one w toku rozmowy; otwartość to brak założeń co do własnej lub partnera racji czy jej braku; kooperacja to niezakłócona komunikacja z przyznaniem prawa do głosu wszystkim uczestnikom – por. wypowiedź Z. Baumana w rozmowie w „Klubie Trójki”, dz. cyt.

⁵⁹ Por. Zasady edukacji w społeczeństwie demokratycznym A. V. Kelly’ego z komentarzem A. Zandeckiego – A. Zandecki: *Demokratyczne zasady edukacji w realiach polskich – perspektywa dwóch dekad (1990–2010)*, [w:] *Tożsamość w kontekście edukacyjnym i społeczno-kulturowym. Między partykularyzmem a uniwersalizmem*, red. A. Cybal-Michalska, Poznań: Wyd. Nauk. UAM, 2011, s. 40–42.

⁶⁰ J. Nikitorowicz: *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok: Trans Humana, 1995, s. 106.

⁶¹ Tamże.

przejściowy⁶². Powyższa różnica nie powinna jednak wpływać na sytuację tych osób w zakresie prawnie zagwarantowanych możliwości realizacji przez ich dzieci prawa do podtrzymywania ich tożsamości narodowej, etnicznej i językowej. Nie dziwią mnie różnego rodzaju problemy w zakresie bieżących możliwości realizacji tego prawa, o charakterze organizacyjnym, finansowym czy społecznym, pod warunkiem, że pojawiają się one w toku prowadzenia różnego rodzaju rzeczywistych działań zmierzających do poprawy sytuacji tych grup, które tego potrzebują. Zupełnie inaczej natomiast należy podchodzić do problemów, które ukrywane są pod płaszczykiem egalitarności. Ekskluzja prawna o charakterze jawnym, której identyfikacji dokonałam w tym artykule, jest nie do zaakceptowania w państwie demokratycznym, które powinno rozumieć znaczenie zasad edukacji – jeżeli nie w kategoriach imperatywu moralnego, to chociaż w kategoriach praktycznych⁶³.

Literatura

- Bauman Zygmunt: *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa: Sic!, 2000.
- Baza demografia, GUS, <<http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/NSP2002.aspx>>, (data dostępu: 30.12.2012).
- Dyczewski Leon: *Grupy marginalne*, [w:] *Kultura grup mniejszościowych i marginalnych*, red. Leon Dyczewski, Lublin: Wyd. KUL, 2006, s. 29–49.
- Faliszek Krystyna: *Partycypacja i wykluczenia społeczne*, [w:] *Praca socjalna wobec nowych obszarów wykluczenia społecznego*, red. Kazimiera Wódz, Sabina Pawlas-Czyż, Toruń: Wyd. Eduk. „Akapit”, 2008, s. 69–79.
- Gronowska Bożena: *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, [w:] *Prawo konstytucyjne*, red. Zbigniew Witkowski, Toruń: TNOiK, 1998.
- Friedman Lawrence Meir: *Republika wyboru. Prawo, autorytet, kultura*, przeł. Wojciech Madej, Warszawa: Verba, 1993.
- Grzymała-Moszczyńska Halina, Barzykowski Krystian, Dzida Daniel, Grzymała-Moszczyńska Joanna, Kosno Magdalena: *Raport końcowy z projektu badawczego*, [w:] *Raport końcowy z projektu badawczego. Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do szkół podstawowych specjalnych i masowych – konteksty społeczne*, red. Małgorzata Kołaczek, Joanna Talewicz-Kwiatkowska, Oświęcim: Stowarzyszenie Ro-

⁶² Z. Bauman: *Ponowoczesność jako źródło...*, dz. cyt., s. 59.

⁶³ A. Zandeki, dz. cyt., s. 39–42.

- mów w Polsce, 2011, <www.stowarzyszenie.romowie.net/tl_files/pliki/raport_caA%E2%80%9Aosc_poprawki_2.pdf>, (data dostępu: 30.12.2012).
- Języki mniejszości narodowych – wg stanu na 30 września 2011, <<http://www.cie.men.gov.pl/index.php/dane-statystyczne/140.html>>, (data dostępu: 30.12.2012).
- Kojder Andrzej: *Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne*, Warszawa: Oficyna Naukowa, 1995.
- Kojder Andrzej: *Wykluczenie prawne jako fakt społeczny*, [w:] *Prawo i wykluczenie. Studium empiryczne*, red. Anna Turska, Warszawa: C. H. Beck, 2010, s. 11–30.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483.
- Konwencja o Prawach Dziecka z dnia 20 listopada 1989 roku, Dz.U. z 1991 r. nr 120, poz. 526.
- Konwencja Ramowa o ochronie mniejszości narodowych sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 roku, Dz.U. z 2002 r. nr 22, poz. 209.
- Nauczanie języka mniejszości narodowej w województwie opolskim, Opole 12 kwietnia 2012 r. <mac.gov.pl/wp-content/uploads/2011/12/Prezentacja-Kuratorium-0%C5%9Bwiaty-w-Opolu-Nauczanie-j%C4%99zyka-mniejszo%C5%9Bci-narodowej-w-woj-opolskim-Opole-12-kwietnia-2012-r-.pptx>, (data dostępu: 30.12.2012).
- Nikitorowicz Jerzy: *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok: Trans Humana, 1995.
- Oniszczyk Jerzy: *Prawo, jego tworzenie i systematyka. Wybrane zagadnienia*, Warszawa: WSHiP, 1999.
- Palczyński Tadeusz: *Społeczno-kulturowe podłoże wykluczania: przypadek dzieci romskich w szkołach specjalnych w Polsce – kilka ogólnych refleksji*, [w:] *Raport końcowy z projektu badawczego. Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do szkół podstawowych specjalnych i masowych – konteksty społeczne*, red. Małgorzata Kołaczek, Joanna Talewicz-Kwiatkowska, Oświęcim: Stowarzyszenie Romów w Polsce, 2011, <www.stowarzyszenie.romowie.net/tl_files/pliki/raport_caA%E2%80%9Aosc_poprawki_2.pdf>, (data dostępu: 30.12.2012).
- Raport dotyczący krajowych form udzielania cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oprac. Krajowy Punkt Kontaktowy Europejskiej Sieci Migracyjnej, Warszawa 2010, <http://www.emn.gov.pl/portal/esm/829/8759/Krajowe_formy_udzielania_cudzoziemcom_ochrony.html>, (data dostępu: 30.12.2012).
- Rex John: *National Identity in the Democratic Multi-Cultural State*, „Sociological Research Online” 1996, nr 1(2), <<http://www.socresonline.org.uk/1/2/1.html>>, (data dostępu: 30.12.2012).
- Rozmowa z Zygmuntem Baumanem, „Klub Trójki”, 8 września 2011, <www.polskieradio.pl>, (data dostępu: 30.12.2012).
- Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 kwietnia 2010 r. w sprawie przyjmowania osób niebędących obywatelami polskimi do publicznych przedszkoli, szkół, zakładów kształcenia nauczycieli i placówek oraz organizacji dodatkowej nauki języka polskiego, dodatko-

- wych zajęć wyrównawczych oraz nauki języka i kultury kraju pochodzenia, Dz.U. z 2010 r. nr 57, poz. 361.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym, Dz.U. z 2007 r. nr 214, poz. 1579 z późn. zm.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 kwietnia 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym, Dz.U. z 2012 r., poz. 393.
- Sprawozdanie z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w 2011 roku, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2012, <http://www.msw.gov.pl/portal/pl/566/9139/Sprawozdanie_z_realizacji_Programu_na_rzecz_spolecznosci_romskiej_w_Polsce_za_ro.html>, (data dostępu: 30.12.2012).
- Staśkiewicz Wiesław: *Wykluczenie prawne w procesie tworzenia prawa*, [w:] *Prawo i wykluczenie. Studium empiryczne*, red. Anna Turska, Warszawa: C. H. Beck, 2010, s. 61–100.
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz.U. z 2005 r. nr 17, poz. 141 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 z późn. zm.
- Wykaz podręczników dopuszczonych do użytku szkolnego, przeznaczonych do kształcenia ogólnego dla mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym uwzględniających nową podstawę programową wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, <http://www.men.gov.pl/podreczniki/dopuszczone_lista2.php>, (data dostępu: 30.12.2012).
- Zandeki Aleksander: *Demokratyczne zasady edukacji w realiach polskich – perspektywa dwóch dekad (1990–2010)*, [w:] *Tożsamość w kontekście edukacyjnym i społeczno-kulturowym. Między partykularyzmem a uniwersalizmem*, red. Agnieszka Cybal-Michalska, Poznań: Wyd. Nauk. UAM, 2011.